

ÁLLAMFORDULATOK ÉS RENDSZERVÁLTOZÁSOK A 20. SZÁZADBAN

ABSZTRAKTOK

ÁLLAMFORDULATOK ÉS RENDSZERVÁLTOZÁSOK A 20. SZÁZADBAN

Révkomárom, 2019. október 22-23.

ABSZTRAKTOK

ÁLLAMFORDULATOK
ÉS RENDSZERVÁLTOZÁSOK
A 20. SZÁZADBAN
Révkomárom, 2019. október 22–23.
ABSZTRAKTOK

Szerkesztő:
Novák Anikó

Kiadó:
TéKa – Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális
Társulása
Impulzus Társulás
Komárom, 2019

Lektor:
Novák Anikó

Tördelő:
Bóna László

Nyomdai előkészítő:
Bencze Dávid

ISBN 978-80-972742-6-9
EAN 9788097274269

A kiadvány megjelenését
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

PROGRAM

ÁLLAMFORDULATOK ÉS RENDSZERVÁLTOZÁSOK A 20. SZÁZADBAN

Nemzetközi konferencia

Szervező:

TéKa – Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális
Társulása

Társszervezők:

Impulzus Társulás
Duna Menti Múzeum Baráti Köre
Duna Menti Múzeum
Selye János Egyetem

Időpont:

2019. október 22–23.

Helyszín:

Révkomárom, Duna Menti Múzeum főépülete – Kultúrpalota
(Nádor u. 13.)

2019. október 22.

8.00–9.00 Regisztráció
9.00 Megnyitó, köszöntők

I. RÉSZ

Moderátor: Bajcsi Ildikó

9.30–9.50 Romsics Ignác (EKE):
Európa a Nagy Háború előtt és után

Államfordulatok és rendszerváltozások a 20. században

- 9.50–10.10 Bődök Gergely (Clio Intézet):
Rendszerváltozások Magyarországon 1918–1920
- 10.10–11.30 Simon Attila (Fórum Intézet, SJE):
Államfordulat a Felvidéken (1918–1920)
- 10.30–10.50 Egry Gábor (PTI):
Poszthabsburg variációk – Állami túlélés, folytonosság és birodalmi örökség Nagyromániában
- 10.50–11.30 Vita
- 11.30–13.00 Ebéd

II. RÉSZ

Moderátor: Bajcsi Ildikó

- 13.00–13.20 Bese László (SJE):
Ellenségképek formálódása a kollektív emlékezetben
- 13.20–13.40 Bencze Dávid (EKE):
Az első világháborút követő átmenet évei Érsekújvárbán
- 13.40–14.00 Bott Domonkos Livia (FutReg PT):
Az Európai Unió támogatási rendszerének alakulása 1945 után
- 14.00–14.20 Kávészünet

III. RÉSZ

Moderátor: Bencze Dávid

- 14.20–14.40 Tömösközi Ferenc (SJE):
Az államfordulat hatásai a csehszlovákiai református egyházra 1919 és 1923 között

- 14.40–15.00 Pokorny Gábor (Klapka Múzeum):
Komárom politikai, gazdasági és kulturális
változásai az 1920-as években
- 15.00–15.20 Bajcsi Ildikó (TéKa, Impulzus):
Elitcserék Komáromban és a komáromi járásban
az 1938-as bécsi döntést követően
- 15.20–16.00 Vita
- 16.00 Zárszó

2019. október 23.

- 9.00 Megnyitók

IV. RÉSZ

Moderátor: Bencze Dávid

- 9.30–9.50 Szarka László (BTK TTI, SJE):
Az 1918–1920. évi magyar béke-előkészületek
nemzetiség-politikai vonatkozásai
- 9.50–10.10 Popély Árpád (Fórum Intézet, SJE):
A kommunista hatalomátvételtől a prágai tavaszig
– A csehszlovák pártállam első két évtizede és a
magyar kisebbség
- 10.10–11.30 Tóth Eszter Zsófia (Veritas Intézet):
Az 1956-os forradalom üzenete a mának –
Szabadság és összefogás
- 10.30–10.50 Öllös László (Fórum Intézet):
A bársonyos forradalom és a magyarok
- 10.50–11.30 Vita
- 11.30–13.00 Ebéd

V. RÉSZ

Moderátor: Bencze Dávid

- 13.00–13.20 Antal Róbert–István (EKE):
Jordáky Lajos és az észak-erdélyi átmenet
(1944–1945)
- 13.20–13.40 Gaál Veronika (EKE):
Az ifjúság és a klub mozgalom szerepe az 1968-as
demokratizálódási folyamatban
- 13.40–14.00 Tompos Krisztina (ELTE):
A Tiszaigar- monográfia – A szocialista magyar
néprajztudomány egyik nagy vállalkozásának öt
évtizedes története
- 14.00–14.20 Pató Viktória (NKE, DOSZ):
Tudománypolitika és rendszerváltoztatás
Magyarországon
- 14.20–14.40 Hátsek Kinga–Mária (DE):
A digitális oktatás kezdetei mint reformtörekvés
Romániában
- 14.40–15.20 Vita
- 15.20 Zárszó

Bese László

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar,
Történelemdidaktika doktori program

ELLENSÉGKÉPEK FORMÁLÓDÁSA A KOLLEKTÍV EMLÉKEZETBEN

Az 1919-es komáromi események utóélete a 20. században

1919. május elsején támadás érte a csehszlovák megszállás alatt álló Komárom északi városrészét: a magyar Vörös Hadsereg egyes alakulatai, illetve a környező települések önkéntes felfegyverzett munkássága együttes erővel indítottak ostromot a megszállók állásai ellen. A támadás első hullámában éjfél körül a Dunán csónakokon átkelt támadók a közúti és vasúti hidak védelmét vették ostrom alá, sikerük nyomán pedig megnyílt az út a hidakon a második hullám előtt is. A támadás ezt követően két szálon folytatódott: a vasúti hídon átkelőök nyugatról hatoltak be a városba, a vasútállomásnál tartóztatták fel őket a csehszlovák légiók. A keleti szárny, mely a közúti híd elfoglalásával nyílt meg, a belváros és a központi erőd elfoglalását tűzte ki célul, a csehszlovák tüzérség beavatkozása nyomán azonban elakadt a hajógyári Duna-ág fölött húzódó hídon, így sikertelen maradt. Az éjszaka sötétjében játszódó ütközet sorsát ez az elakadt betörési kísérlet, valamint a vasútállomás ostromának kudarca együtt döntötte el. Hajnalban észak felől, Érsekújvár irányából páncélvonaton megérkezett a csehszlovák hadsereg erősítése, ami első körben a vasútállomás ostromát zárta le, majd egy csapásra a vasúti hídra irányított szerelvényel a támadók egyik utánpótlási (majd menekülési) útvonalát iktatta ki. A megváltozott körülmények hatására a csehszlovák helyőrség is ellentámadást indított a közúti híderő, amely során felszámolta a magyar hídfőállást. A támadó alakulatok tagjai vagy időben elhagyták a várost a még szabad hidakon vagy

jobb híján a két híd közti Erzsébet-szigetre szorultak vissza, ott csapdahelyzetbe kerülve. Május elsején reggel, immár világosban, a csehszlovák alakulatok a sziget két végéről indulva kelet–nyugati irányban fésülték át a szigetet, ahol túszoikat nem ejtettek. A hivatalos vizsgálat szerint 121 magyar áldozata volt a támadásnak, de a Dunába dobott holttestekről szóló korabeli beszámolók és a túsztárgyalások alapján sokkal több volt az eltűnt, mint az előbb közölt szám. A csehszlovák oldalon 19 áldozatot vettek nyilvántartásba, az esetlegesen elkövetett túlkapásokkal kapcsolatban pedig vizsgálat indult, amely során azonban senkit sem marasztaltak el. A város lakosságából kevesen avatkoztak be a harcokba, hisz már korábban számos helyi polgárt internáltak a csehszlovák hatóságok – megelőzendő egy lázadást, de ezzel együtt is 16 komáromi személy lelte halálát az 1919. május 1-jei incidens során.

A csatát követő évek, évtizedek alatt, ahogyan megannyi XX. századi eseménnyel történt, ennek is számos értelmezése született, majd ment feledésbe. Mi lehetne találhatóbb szempont ezeknek az emlékeztörténeti változásoknak az ábrázolására, mint annak bemutatása, hogy a helyi közösség vagy az országos szintű propaganda milyen ellenségeképeket alakított ki a csata szereplőiből, akikre aztán átruházhatták az egész esemény felelősségét? Jelen kutatás az elsődleges levéltári forrásokra és a későbbi visszaemlékezésekre alapozva azt igyekszik bemutatni, hogy az így kialakult ellenségeképeknek nemcsak időbeli, hanem térbeli dimenziói is léteznek: egy-egy adott korban egymással párhuzamosan teljesen ellentétes értelmezések is létezhetnek a magyar, a csehszlovák és a helyi kommunikációs térben.

A két világháború közti évtizedekben a csehszlovák oldalon egyértelműen a magyar támadókat kezelték bűnösökként. Nagyon fontos meghatározás, hogy magyar támadókról beszélünk: a korabeli értelmezések szerint a támadók egyáltalán nem a kommunizmust szolgálták, s nem az elnyomott csehszlovák munkásságot akarták felszabadítani, sokkal inkább nemzeti érzelmeiket követve revizio-

nista, térfoglaló cselekedetre került sor. Ebben az értelmezésben a csehszlovák oldal sem tagadta a magyar áldozatok magas számát (kb. 400 áldozatot valószínűsítettek), hisz ennek felelősei egyértelműen a magyarok voltak.

Egészen más képet festett eközben a magyarországi és a helyi olvasat. A Magyar Tanácsköztársaság bukása, majd az önmagát a kommunistákkal szemben definiáló Horthy-rendszer megpróbálkozott ugyan a feltételezett szervezők felelősségre vonásával, de valószínűleg a sokrétű (részben nemzeti) motivációk miatt nem tartotta célszerűnek, hogy büntetésekre is sor kerüljön. A kérdés értelmezhetetlensége, vagyis hogy a revizionista rendszernek ez esetben egy kommunista akcióval „kellett volna” azonosulnia, illetve az időbeli közelség, hogy az eseményeket nem lehetett még kivetköztetni a kommunista ideológiai érintettségéből, együttesen okozták, hogy a rendszer propagandája nem használta fel az eseményt, így ellenségképeket sem alkotott vele kapcsolatban. A helyi (révkomáromi) értelmezés is bizonyos mértékig hasonló utat járt be, hiszen a csehszlovák államban hétköznapi, aktuálpolitikai megfontolásokból sem lehetett teljesen független véleményt alkotni, érdekérvényesítés szempontjából pedig nem lett volna túl előnyös egy a Csehszlovák Köztársaság területi integritása elleni – sikertelen – akcióval azonosulni. Ennek következtében 1919. május 1-je egy a helyiektől független, sorsszerű csapásként jelenítődött meg, nem öltött, nem ölthetett konkrét alakot.

A második világháborút, majd a közép-kelet-európai kommunista mintájú hatalomátvételeket követően alapvetően változott meg az események értelmezése. A csehszlovák történetírásban gyökeres fordulat következett be, az 1919-es támadókban a proletárdiktatúra korai élharcosait, mártírjait fedezték fel, míg az új ellenségek ideológiai alapon a burzsoáziát védő csehszlovák katonák lettek. Ebbéli minőségükben nemzetiségük, nemzeti motivációjuk már csupán burzsoá propagandává minősült át, s mint ilyenek, a védő katonák is bizonyos mértékig megtévesztett áldozatok vol-

tak: az imperialista Csehszlovák Köztársaság áldozatai. Láthatjuk tehát, hogy a helyi „kistörténet” kiemelkedik és a „nagy történetben” nyer új értelmezést – legalábbis a propagandában. Magyar oldalon ezzel párhuzamosan a hasonló ideológiai hatások miatt a csehszlovák értelmezés tükörképe jelent meg: míg a magyar támadók elvesztve magyarságukat bolshevikként hőskökké váltak, a csehszlovák katonák burzsoá háborús bűnösökké alakultak. Erre a szocializmus évtizedeire jellemző csehszlovák–magyar közös értelmezésre egyedül az 1968-as események hatottak számottevően, amikortól a csehszlovák forrásokon belül a szlovák oldalon egyre nagyobb, nemzeti alapú szimpátia jelentkezett az amúgy bűnösnek tekintett védőkkel szemben. Még kevesebb változás zajlott le a helyi értelmezésben: a „kistörténet” állami szintű kiemelése a „nagy történetbe” azzal járt, hogy elvesztette kapcsolatát a helyi valósággal, ami a két világháború közti tartózkodó hozzáállással együtt teljesen elidegenítette a helyiektől ezt az egyébként komáromi történetet.

Az 1989-es rendszerváltozást követően aztán újabb fordulat állt be: a helyi magyar szervezetek egy része, lokálpatrióta és nacionalista motivációkkal egyaránt újra felfedezte magának a csata hőseit, soha addig nem látott módon kivetkőztetve a kommunista kontextusból revizionista nemzeti hőskökké magasztalta őket, ellenségként a „hódítókat”, a megszállókat feltüntetve – ellenkező előjellel ugyan, de ez a megközelítés méltó utódja és logikailag rokona is a két világháború közti csehszlovák megítélésnek. Jellemző még erre az időszakra, hogy országos szinten kevés említés született az esetről, szlovák oldalról is elsősorban a szlovák közlegények helytállását és áldozatát emelték ki.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a kutatás során bebizonyosodott a hipotézis, miszerint egy adott eseményhez köthetően az ellenségképek nemcsak időben, hanem térben is eltérő életet élnek, hol a helyi emlékezés igényét, hol pedig az országos politika ideológiai irányvonalát kiszolgálva.

Bencze Dávid

Eszterházy Károly Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ ÁTMENET ÉVEI ÉRSEKÚJVÁRBAN

Az 1918–1920 évek magyarországi eseményei a Kárpát-medence történetének neuralgikus pontjai. Ez az időszak a történelmi Magyarország felbomlásának, az országban lévő nemzetiségek egyességmozgalmának, majd az államalapításoknak, a katonai konfliktusoknak és polgári ellenállásoknak a sorozata, illetve a párizsi békekonferencia döntésével e régió nemzeteinek sorsfordulata. Nemcsak az ezeréves közös államalakulat szétbomlása miatt tekinthető sorsfordulatnak, hanem azért is, mert a mind a magyar, mind a szomszéd államok társadalmában és politikájában strukturális és szellemi változásokat hozott.

Mára egyetérthetünk abban, hogy az eddig sok oldalról megközelített és számtalanszor újraértelmezett trianoni jelenséget nem lehet kizárólag egyoldalúan, egy okra visszavezetni és egy következménnyel vizsgálni, mint ahogy más történelmi eseményt sem. Tudjuk azt is, hogy az elveszített első világháború következménye nem csupán a Monarchia nemzeteinek függetlenségét hozta el, nem csupán a Monarchia feldarabolását tette lehetővé, és nem csupán a kisebbségi lét új dimenzióinak a megszületését eredményezte.

A mai magyar közvélemény hajlamos a történelmi Magyarország jelentős területeinek elvesztése kapcsán kizárólag Trianonra koncentrálni. Kétségtelen, hogy Trianon a magyar nemzeti tragédiák talán legmarkánsabbika. Egyrészt abból a szempontból, mert a területi integritásának egy olyan változására került sor, amelyet egyszerre jellemzett a kétségbeesettség és a visszafordíthatatlan megváltoztatásának a görcsös ragaszkodása. Másfelől a nemzeti-

ségi kisebbségek – amelyek a történelmi Magyarország területén a nemzeti törekvések folyamatában feltörő önrendelkezés térnyerése ellenére – sem érték el teljes mértékben a tiszta nemzetállam létrehozását. Ezzel összefüggésben a legnagyobb traumát azok a közösségek élték meg, amelyek az anyaországtól, illetve a tömbmagyarságtól elszakítva kvázi „idegen” területre kerültek. A fő probléma, hogy a döntést egy olyan nemzetközi tanácskozás hozta, amely egyik esetben sem törekedett a kompromisszumos megoldásra Magyarország és az újonnan alakuló nemzetállamok között. Így a nagyhatalmak elképzelései mellett a háborús hadicélok jelentettek prioritást, bár a Monarchia szétdarabolása nem volt kezdettől fogva célja az Antantnak.

A Monarchia nemzetiségi összetételét figyelembe véve a politikai nemzetet jelentő magyarság és a nemzeti kerethez tartozó nemzetiségek között olyan feszült helyzet alakult ki, amely ráerősített a történelmi Magyarország felbomlásának a lehetőségére. Tehát megállapíthatjuk, hogy az impériumváltás a békediktátum aláírásának következtében már megtörtént, de az egészet egy folyamatként kell kezelnünk, amely az elvesztett első világháború révén kezdődött el.

Az előadásom tehát az új főhatalom alá került, egykori magyarországi részekben lezajló átmenet folyamatát szeretné bemutatni egy felvidéki városra, Érsekújvárra fókuszálva. A választás oka az, hogy egyrészt személyes érintettség kapcsán jól ismerem az adott régiót, másrészt pedig nagyon izgalmas lehet az impériumváltás folyamatait egy olyan régióban vizsgálni, ahol egyszerre találhatunk „vegyes”, „színmagyar” és teljesen szlovák nemzetiségűek által lakott településeket.

Az előadás fő célja, hogy párhuzamba állítva értékelje az érintett országos és regionális eseményeket, illetve azok lefolyását Érsekújváron és környékén. A kutatás jelenlegi fázisában megállapíthatjuk, hogy a magyar történetírásban szereplő mesternarratíva – miszerint a cseh hadsereg által birtokba vett területen élő ma-

gyarság azért volt ebben a helyzetben felkészületlen az ellenállásra, mert teljesen váratlanul érte őket a csehek támadása – a levéltári források alapján nem csak megkérdőjelezhető, de teljesen felülvizsgálandó tény.

Megállapításra került az is, hogy a nemzetiségi összetételt a vizsgált régióban nemcsak az elvándorlás és a kettős identitású lakosság identitásváltása, valamint a lekérdezések metodikája befolyásolta, hanem az egyes magyar személyek csehszlováknak való bevallása is, amely szubjektív okokra vezethető vissza. Mindamellet előadásom során egy rég elfeledett eseményt is szeretnék bemutatni, amely során Érsekújvárból csaknem egy ellenállási központ lett az 1919-es év elején. Mindezek mellett a Tanácsköztársaság megalakulása és betörése a városba szintén érdekes jelenségeket okozott, amelynek a feltárása az évforduló miatt is rendkívül újszerű lehet. A trianoni témával, illetve az azt megelőző és az azt követő folyamatokkal foglalkozó szakirodalom legfontosabb műveit kívánom felhasználni az értekezésemben. Mivel a munka alapvetően csak reflektálni kíván a nagyperspektívában megközelített szakirodalomra, s inkább kíván foglalkozni a helyi történésekkel, így fontosnak tartom megemlíteni, hogy csupán néhány, helytörténetek által készített mű született eddig, amely regionálisan tárgyalta a témát. Ezeknek a jelentős része nem az akadémiai kereteken belül született meg, hanem sokkal inkább a nyilvánosság laikus részének, így azokat az írásokat erős kritikával kell interpretálni. A legnagyobb probléma a szakirodalom tekintetében a téma feldolgozottságában rejlik. Ennek eredményeképp a dolgozat elsősorban a levéltári kutatásra támaszkodik, az Érsekújvári Járási Levéltárban található iratanyagokra. Amellett fontosnak tartottam a régió sajtótermékének, az Érsekújvár és Vidéke című újságnak a témához fűződő számait is felhasználni, bár tudhatjuk, hogy ez a regionális hetilap nem a legreprezentatívabb sajtótermékek közé tartozik, ezért országos napilapok felhasználásával szeretném kiegészíteni a kutatást. Emellett rendkívül hasznosnak bizonyult még Vágovits

Gyula visszaemlékezései, amelyek írott formában fennmaradtak a helyi levéltárban.

A munka egyik központi kérdése, hogy az 1918. október 28-án megalakuló csehszlovák vezetés szándékáról mennyire volt naprakész információja a város vezetésének, és az érsekújváriak mennyire tudhattak arról, hogy a csehszlovák vezetés terveiben a város is szerepelt. Popély Gyula történész *Felvidék 1918–1928* című könyvében is erőteljesen hangoztatja, hogy a szlovákiai magyarságot teljesen váratlanul és felkészületlenül érte a csehszlovák csapatok területszerző szándéka. Ez igaz lehet Pozsony birtokbavétele kapcsán, viszont az azt követő birtokbavételi folyamatról már egyértelműen naprakész információkkal rendelkezett a város lakossága. Ezt bizonyítják a napilapok (*Nyitra* megyei Szemle, *Érsekújvár és vidéke*) beszámolóí. Nyilván Popély Gyula a könyvében megszólaló korabeli írásokra hagyatkozik, illetve Pozsony elfoglalásának a körülményeiből következtet és általánosít. A napilapok mellett a levéltári kutatásokból is kiderült, hogy az érsekújvári polgármesternek címzett táviratokban a megye ispánja már az őszirózsás forradalmat követően felhívta a figyelmet arra, hogy az ország integritása szempontjából elengedhetetlen a közbiztonság fenntartása. A közellátási és gazdasági nehézségekkel párhuzamosan a háború végén a hátországi eseményekre kihatással volt az ország feszült belpolitikai helyzete, valamint a vesztes háború esetlegessége. Míg az 1918. év nyarán viszonylag nyugodt volt a közhangulat a városban és környékén, októbertől és novembertől a helyzet radikális fordulatot vett. A közellátási zavarok, a kilátástalan gazdasági helyzet, valamint a frontvonalakról hazatérő katonák újabb konfliktusok gócpontjai lettek.

Az előadás a következő korabeli történéseket is érinteni kívánja: 1919-es sztrájkok, mozgósítások a csehszlovák hadsereg ellen, a vasutasztrájk, a vörös hadsereg időszaka Érsekújvárbán, illetve a csehszlovák adminisztráció berendezkedése Érsekújvárbán.

Tömösközi Ferenc

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar

AZ ÁLLAMFORDULAT HATÁSAI A CSEHSZLOVÁKIAI REFORMÁTUS EGYHÁZRA 1919 ÉS 1923 KÖZÖTT

A református egyházat is hasonlóan váratlanul érték az első világháborút követő események, mint a többi felekezetet. A történelemkönyvek lapjain jószerével csupán annyi olvasható, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban rekedt csonka egyházmegyék és egyházkerületek létrehozták a maguk egyházszervezetét, és megválasztották egyházi vezetésüket. Arra, hogy ez a szerveződés hogyan ment végbe és milyen folyamatok játszódtak le közben, már nemigen adnak választ.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása és területi igényei következtében a Dunántúli, a Tiszáninneni, a Tiszántúli és a Dunamelléki Református Egyházkerületek északi részeiből több megyét és vele együtt gyülekezeteket is elvettek a Magyarországi Református Keresztyén Egyháztól. A véglegesen megállapított országhatárok következtében összesen 287 anyaegyházközség került csehszlovák fennhatóság alá.

Az első ismert és az egyházi vezetéstől érkező reakció Révész Kálmán püspöktől származik. Az általánosnak mondható álláspont szerint az egyház a kialakult helyzet kaotikus volta miatt egyelőre nem indítja meg a hivatalos tárgyalásokat az új állam vezetésével, hanem kivár, remélve, hogy ez amolyan átmeneti állapot lesz, és sikerül olyan eredményt elérni, amely alapján az elszakadt egyháztestek egyházi szervezet tekintetében továbbra is a magyar egyetemes egyházhoz fognak tartozni.

Ebben a szellemben az 1919-es év is várakozással telt, miközben a csehszlovák légiók folyamatosan foglalták el a kijelölt területeket. A határok lezárása után a komáromi egyházmegye kapcsolata teljesen megszakad a dunántúli egyházkerülettel, amelynek nagyobb

része Magyarország területén marad. Németh István püspök, Győry Elemér püspöki titkár és Vargha Sándor lelkész felkereste a megszálló csapatok ezredesét, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület igazgatásának feltételeiről tájékoztatást kapjanak. Az ezredes nem engedélyezte, hogy Komáromból mint megszállott területről igazgassák a Duna magyarországi oldalán levő egyházmegyéket, csakis a megszállott területen levő egyházakat. A keleti egyházmegyékben sem volt jobb a helyzet, ugyanis a Beregi Református Egyházmegye 1919. április 3-ra tervezett közgyűlését Bertók Béla elhalasztotta, mert a megszállás annyira bizonytalan helyzetet eredményezett, hogy nem tartotta szerencsésnek bármi-féle gyűlés megszervezését.

A csehszlovák állam igyekezett folyamatosan megszilárdítani a hatalmát, így a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium az egyházakkal is megállapodásra akart jutni. Vavro Šrobár teljhatalmú miniszter titkára, Štefan Štunda – aki református lelkész is volt – 1919. szeptember 4-én felkereste a tiszánineni egyházkerület püspökét Kassán, hogy tolmácsolja a miniszter álláspontját a Csehszlovák Köztársaság és a reformátusok viszonyáról. A kormány szóban elismerte az egyház autonómiáját, világi és egyházi eljáróit egyaránt, ígérte, hogy respektálja a magyar anyanyelvet, és folyósítja mindazokat a segélyeket, amelyek a magyar állam részéről érkeznek. Mindezekért annyit kért cserébe, hogy szervezzék meg az önálló szlovenszkói református egyházat, és a lelkészek tegyék le a hűségesküt a csehszlovák államnak. Révész azt válaszolta, hogy a béke ratifikálásáig nem merülhet fel alternatívaként, hogy a Magyarországi Református Egyháztól elszakadjanak, a hűségfogadalmat semmiképpen sem fogják letenni, inkább elhagyják a gyülekezeteket. Štunda 1919. december 19-én értesítette Révész Kálmánt, hogy a prágai kormány törölte a költségvetésből a reformátusoknak szánt állami támogatást, mivel nem szervezték meg a Magyarországtól független egyházat.

Révész Kálmán, mivel nem látott reményt arra, hogy ez az állapot rövid határidőn belül az egyház részére kedvező irányba változzon, elhagyta Kassát, és Miskolcra költözött, előtte Pálóczi Czinke István egyházkerületi lelkészi főjegyzőt megnevezve törvényes püspök helyettesként. Ez fontos döntés volt, mivel egyértelműsítette, hogy ki vezetheti törvényes keretek között az egyházkerületet.

A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megalapítására irányuló egyházi mozgások, mozgalmak az egyházkerületek megszervezésével kezdődtek. Ezt a folyamatot a barsi egyházmegye indította el, amelynek esperese, Patay Károly közös tanácskozásra hívta az érintett egyházmegyéket és a tiszáninneri egyházkerület püspökét, Révész Kálmánt, aki azonban azt tanácsolta, hogy várjanak még a szervezkedéssel.

A dunáninneri egyházkerületen belül a Komáromi és a Barsi Egyházmegyékből érkező küldöttek az 1920. július 16-án Komáromban tartott kerületi közgyűlés alkalmával kérték, hogy az egyházkerület a püspök távollétében is kormányozható legyen.

Az egy helyben való toporgást a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület elégelte meg. Az 1920. december 21-én, Kassán tartott közgyűlés alkalmával Pálóczi Czinke István püspök beszámolt a rimaszombati memorandumról és az arra kapott állami reakcióról, majd ezután a közgyűlés kimondta, hogy önálló egyházkerületet hoz létre Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület néven. A közgyűlés felhatalmazta az egyházak tisztviselőit a hűségeskü letételére, s kérvényezte a kormánynál az eddigi államsegélyek kifizetését. A közgyűlésig a lelkészek egy része már letette a hűségesküt. Püspöknek Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkészt, főgondnoknak Lukács Géza gömöri egyházmegyei gondnokot választották. Ugyanezen a közgyűlésen a tiszáninneri egyházkerület javaslatára létrehoztak egy úgynevezett Közös Bizottságot a dunáninneri és a tiszáninneri egyházkerület képviselőiből. Mindezt annak érdekében, hogy összehangolják, illetve közösen képviselhessék az érdekeiket a miniszteri tárgyalásokon.

A Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület magalakítása nem ment ilyen simán, ugyanis a Komáromi Református Egyházmegye az I. világháborút követő első közgyűlésén, 1920. október 26-án arra hivatkozva utasította el az önállósodást, hogy a gyülekezetek, lelkészek és tanítók szoros anyagi és szellemi kapcsolatban állnak az egyetemes magyar egyházzal.

1920. november 13-án a magyar kormány törvénybe iktatta a trianoni békeszerződést, és ezzel véglegesen elismerte az új államlakulatokat, valamint megszűnt az elszakadt egyházkerületekkel való szerves kapcsolat, azok anyagi támogatása és jogvédelme. 1920. november 30-ára Patay Károly püspökhelyettes kérésére az esperes bizalmi tanácsot hívott össze az egyházmegyei tanácsbírói és tisztviselői karból, hogy revideálják az októberi közgyűlés által megfogalmazott pártállásukat. A bizalmi tanács elvetette az ügy újratárgyalását. A soron következő, 1921. január 26-ai komáromi egyházmegyei közgyűlésen – hivatkozva arra, hogy a magyar kormány törvénybe iktatta a trianoni békeszerződést – újratárgyalták az 1920. októberi közgyűlés határozatát.

Másnap, 1921. január 27-én szintén Komáromban tartották meg a Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület közgyűlését, ahol a komáromiakkal ellentétes módon határozott a Patay Károly püspökhelyettes és Szabó György főgondnokhelyettes vezette elnökség. Az előadó javaslata mellett és ellen egyenlő számú szavazatok születtek, így a püspökhelyettes szavazata döntött. Patay Károly az elszakadás mellett tette le voksát, és ezzel létrejött a Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület.

A Kárpátaljai Református Egyházmegye hosszadalmas tárgyalások, egyeztetések és bizottságok munkája révén jött létre. Kárpátalja területén megmaradt két egyházmegye, a Beregi és Máramaros–Ugocsbai Református Egyházmegye hovatartozási problémája ekkor még megoldatlan, miközben a másik két egyházkerület önállósodása már előrehaladott állapotban van. A kárpátaljai egyházkerület megszervezése az 1920. szeptember 8-án kelt memoran-

dumban, amelyet a kormányhoz terjesztettek fel, mint lehetőség vagy alternatíva nem is került szóba. Pálóczi Czinke István viszont felkérte a kárpátaljai gyülekezeteket, hogy csatlakozzanak a tiszáninnyi kerülethez. A beregi és a máramaros–ugocsai egyházmegye a helyzet megoldására közös bizottságot hozott létre. A bizottság nem tudott dűlőre jutni a kérdésben, ám a megoldást maga az állam kényszerítette ki, ugyanis az önálló kerület megalakítását szabták meg a lelkészek és a gyülekezetek állami szubvenciója kifizetésének feltételeként

A hovatarozás kérdésében folytatott megbeszélések során az ungi egyházmegye kérdése többször is felmerült, sarkalatos pontját képezve a tárgyalásoknak, ugyanis közigazgatásilag a terület déli, magyarlakta része Csehszlovákiához tartozott. 1921. augusztus 2-án Beregszászon tartottak gyűlést a Máramaros–Ugocsai, Beregi és Ungi Református Egyházmegyék képviselői.

Biky Ferenc, a máramaros–ugocsai egyházmegye esperese kiállt a három egyházmegye egyesülése mellett, noha Pálóczi Czinke István továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a kárpátaljai reformátusok ne önálló egyházkerületbe szerveződjenek, hanem csatlakozzanak a tiszáninnyi egyházkerülethez. 1921. augusztus végén a gyülekezeteket körlevélben hívták fel a szavazásra, hogy döntés szülessen arról, az újonnan alakítandó kerületbe vagy a tiszáninnyi kerületbe akarnak-e tartozni. Eközben 1921. október 7-én az ungi egyházmegye ungvári közgyűlésén kimondták, hogy támogatják a kárpátaljai ungi egyházközségek különválását a szlovenszkói ungi résztől. Ennek lett az eredménye, hogy létrehozták az kárpátaljai ungi egyházmegyét, melynek élére Komjáthy Gábor lelkész került.

1923. március 8-án Beregszászban rendkívüli gyűlésen tanácskoztak az új egyházkerület jövőjéről, valamint az ungi egyházmegye kárpátaljai kerülethez való csatolásáról. A március 8-ai gyűlés előtt egy esperesi körlevél is felhívta e gyülekezetek figyelmét, hogy egyházzogilag a tiszáninnyi egyházkerülethez tartoznak,

valamint hogy a kárpátaljai kerületnek nincs joga egy kárpátaljai egyházmegye létrehozására, hiszen az a zsinati ülés hatáskörébe tartozik. A tizenhárom egyházközség képviselői az esedékes beregszászi gyűlésen sem vehetnek részt. Az egyházmegyei alapító közgyűlést 1923. március 22-én tartották Komjáthy Gábor vezetésével, aki ismételten indokolta a megalakítás szükségességét és ismertette annak mind egyházzogi, mind állami törvényi hátterét. Április 17-én ült össze az egyházkerületi választóbizottság, mikor is megválasztották Bertók Béla munkácsi lelkészt az egyházkerület első püspökévé, György Endrét pedig főgondnoknak.

Pokronyi Gábor
Klapka György Múzeum

KOMÁROM POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS VÁLTOZÁSAI AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Komárom történetének talán legmeghatározóbb időszaka az 1919-es év volt. Tisza István 1918. október 17-én a magyar országgyűlésben bejelentette, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút. 1918. október 28-án megalakult a Csehszlovák Köztársaság. 1918. október 31-én megalakult a Károlyi Mihály vezette magyar kormány. IV. Károly november 13-án lemondott a magyarországi államügyekben való részvételéről. A magyarországi fegyverszüneti megállapodás eredetileg magyar fennhatóság alatt hagyta az egész felső-magyarországi szlovák régiót, ezt azonban Edvard Beneš követelésére Ferdinand Vix ezredes, a budapesti antantmisszió vezetője az ún. Vix-jegyzékben felülbírálta és a Duna-Ipoly-vonalban állapította meg a határt. A csehszlovák hadsereg 1918. december folyamán egészen Kassa vonaláig nyomult előre. Pozsonyból kiindulva a légió 33. ezredének egységei január 10-én elfoglalták Komárom északi részét. A város északi területének átadása a csallóközi ármentesítő társulat gátórházánál zajlott, Anton Basl cseh kapitány és dr. Gaál Gyula helyettes polgármester között. A megszálló csapatok parancsnoka, lovag Macaluso Egidio ezredes csak este érkezett Komáromba. Ezzel gyakorlatilag megtörtént Komárom kettéosztása, melyet a trianoni békeszerződések jóváhagytak. Komárom lakossága részéről, mivel a kialakult viszonyokat csak átmenetinek tekintette, nem történt ellenállás. Februárban F. Szabó Géza kormánybiztost (volt polgármestert) a csehszlovák állam megbízásából leváltotta dr. Otakar Jamnický. Márciusban a közigazgatásban dolgozó magyar tisztviselőket lecserélték csehszlovák alkalmazottakkal. Komárom Újváros törvényhatósági jogú város 1923-ig a Csonka Komárom vármegye

székhelye volt 5963 lakosával. 1930-ra ez a szám 7652 főre nőtt. A pozitív vándorlási különbözet akkor közel 2500 fő volt, ez a menekültek betelepüléséből, közigazgatási hivatalnokok és családjaik áthelyezéséből adódott. Ipari-falusias jellegű város volt ez, a kialakult helyzetnek megfelelő mennyiségű lakó- és középület nélkül, a megszállt oldalról tömegesen áttelepült magyaroknak barakkokban jutott ideiglenes szálláshely, a közigazgatást a menekültekkel együtt érkezett hivatalnokok látták el, közel egy évtizedig ideiglenes helyeken.

Az önálló város első vezetője, dr. Toóth Zsigmond 1879. december 2-án született Komáromban. Az elemi iskola elvégzése után 1900-ban érettségizett a pápai református főgimnáziumban. 1905-ben a budapesti tudományegyetemen jogtudományi végbizonyítványt szerzett. Majd Komárom ügyvédi irodáiban ügyvédjelöltként dolgozott. 1914-ben jogtudományi államvizsgát, 1918-ban pedig doktorátust szerzett. Ezután Komáromban közgyámként és árvaszéki főelőadóként kezdett dolgozni. A háború kitörésekor a m. kir. 31. népfelkelő honvédgyalozezredhez került, tartalékos hadnagyként vonult be Veszprémbe. 1918-ban I. o. aljegyzővé léptették elő. 1919. január 24-től helyettes polgármesteri jogokat gyakorolt. 1922. június 21-én Komárom város főispánja lett. Nemcsak a városi közigazgatás megszervezésében szerzett érdemeket, hanem a református egyház megalakításában is tevékenyen vett részt. Presbiter volt, s a Református Ifjúsági Egyesület elnöke is. 1928. október 13-án hunyt el a világháborúban szerzett tüdőgümőkór, szívhűtés következtében.

Helyét Alapy Gáspár vette át, akinek vezetésével megindult a városfejlesztés. 1880. szeptember 10-én született É-Komáromban. Elemi iskoláit és a kiskimnáziumot szülővárosában végezte. A pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban érettségizett, a jogot Pozsonyban és a budapesti tudományegyetemen végezte el. Több évig mint ügyvédjelölt működött, 1912-től aljegyző volt, 1918. november 6-án helyettes főjegyző lett, 5 nap múlva pedig városi

főjegyző. A világháború alatt a 6. nehéz tüzérezred kötelékében egy évig a szerb fronton küzdött, és tartalékos tüzérfőhadnagyként tért vissza Komáromba. Komárom főjegyzőjeként működött, amikor a hatóságok 1921. január 18-án kiutasították. 1921. január 31-én Komárom-Újváros főjegyzője, 1922. június 26-án helyettes polgármester lett. 1925. május 16-án lett a város polgármestere. 1928. szeptember 25-én feleségül vette Vetsey Ede altábornagy leányát, Vetsey Saroltát, egyetlen gyermekük ifj. Alapy Gáspár 1930. január 12-én született. 1924. július 11-én m. kir. Kormányfőtanácsosi címmel tüntették ki. Alapy a magyarországi városrészt ügyes várospolitikával felvirágoztatta, Komáromból modern kisvárost formált, lakosságának megélhetést és jólétet biztosított. Komárom újraegyesítése után, 1939-ben a város polgármesterévé választották. 1944. augusztus 31-i nyugdíjazásáig vezette a várost. Az egyesült Komárom töretlen fejlődését a 2. világháború megakadályozta. A polgármester a nehéz időkben is megállta a helyét. A zsidótörvények bevezetésekor annak enyhébb paragrafusaihoz ragaszkodott. 1944. október 15. után a nyilas hatalomátvétel Komáromban is megtörtént, és a nyilas vezetők „zsidópártolás” vádjával október 17-én letartóztatták, előbb a monostori erődbe, majd a Csillagerődbe zárták. Innen deportálták Dachauba, ahol 1945. február 2-án elhunyt.

Híres mondata: „Én esküt tettem rá, hogy minden polgár ügyét egyformán szolgálom.” Élete, munkássága példamutató!

Fokozatosan megépült a város infrastruktúrája: 1920-ban vezették be a villanyt és 1927-ben megoldódott a vízellátás. A különböző hivatalok, egyesületek újonnan felépített székházaikba költöztek: 1926-ban a Komáromi Önkéntes Tűzoltóegylet felszentelte székházát, 1928-ban megkapta működési engedélyét az egymás mellé épült Pénzügyőri Hivatal és az Adóhivatal épülete, valamint az Ipartestület, 1929-ben a Városháza és a Pénzügyigazgatóság közös épülete, továbbá a rendőrségi palota, 1930-ban pedig a Járásbíróság. 1930-ban a város járási székhely lett.

A lakosság szám növekedésével az egyes felekezetek létszáma is megnövekedett és az önálló városi lét is önálló egyházakat igényelt. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter támogatásával rövidesen megépült a neológ zsinagóga 1926-ban, a református templom 1928-ban és az evangélikus imaház 1930-ban. Mindezek mellett 1929-re elkészült a baptista gyülekezet imaháza is. 1922-ben megalakult az önálló római katolikus plébánia, melynek első plébánosa Surányi Ferenc volt. Az ő idején épült fel 1937-re a Jézus Szíve templom.

Megnőtt az iskolai férőhelyek iránti igény is. 1922-re felépült az Antal Géza református elemi iskola, 1925-re a gróf Klebelsberg Kunó Katolikus Leányiskola, melyben az Isteni Megváltó Leányai Congregatio tagjai tanítottak. Az apácák az iskolával egybeépített zárdában laktak, és az ugyanott lévő Szent Teréz kápolnában imádkoztak. Az iskola 1939-ben kibővült a Szent Imre Katolikus Fiúiskolával. 1927-re megépült a Magyar Királyi Állami Polgári Fiú és Leányiskola is.

A város kulturális és sportélete is kezdett kibontakozni: megnyílt a népkönyvtár (1927), a mozi (1930), a strandfürdő (1935). 1936. július 29-én jött az olimpiai láng Komáromba. Alapy és Trogmayer Jenő pénzügyi tisztviselő fogadták. Az egyesületi élet is fejlődésnek indult: a Komáromi Football Club (1290), a Komáromi Önkéntes Tűzoltó Testület (1920), Levente Egyesület (1927), a Katolikus Kör, illetve a Katolikus Ifjúsági Egyesület (1930). Közkedvelt szórakozóhely volt az Ács Lajos által 1922-ben épített Fehér Bárány vendéglő (Béke hotel). A városban élénk kulturális élet zajlott, a rendezvényeknek a Városháza Díszterme, az Ipartestület székháza és a Corso Étterem adott helyet. A kulturális élet érdekes színfoltjai voltak a Méntelep által ősszel megrendezett Hubertus-lovaglások.

Az ipar területén sok fejlődés nem történt: létesült egy textilgyár és egy vasöntöde (1923), valamint a városi gazdaság. A város kiépülése és a lakosság szám megnövekedése iparosok letelepedé-

sét, új üzletek megnyitását eredményezte. 1924-ben nyitotta meg üzletét Sárcz János bádogos, vízvezetékszerelő lakatos, 1926-ban Farkas Imre cipész, Lipóth Lajos 1925-ben nyitotta meg cukrászdáját, Hajagos Andor okleveles építőmester 1927-től üzemeltette itt fiókcégét. Id. Komáromi Kálmán ácsmester 1920-tól nyitotta meg ácsműhelyét. Hiszek Nándor 1925-ben nyitotta meg könyvkötő műhelyét, Gyalókai Kálmán pedig 1924-től vaskereskedését.

Bajcsi Ildikó
Clio Intézet

ELITCSERÉK KOMÁROMBAN ÉS A KOMÁROMI JÁRÁSBAN AZ 1938-AS BÉCSI DÖNTÉST KÖVETŐEN

Az előadás azokról az elitrekrutálódási folyamatokról értekezik, amelyek az állam- és rendszerváltozások velejárói sok esetben. Azért is fontos a csehszlovákiai magyarság vonatkozásában mind- ezt bemutatni, mert a kisebbségi térben az intézményi és állami háttér hiányában ezek az elitváltások komoly identitásválságot okozhatnak a közösségben.

A csehszlovákiai magyarság főbb elitcserei között említhetjük az 1918-20-as államváltást, amelynek következményeként kb. 100 ezer magyar anyanyelvű értelmiségi menekült át Magyarországra, a csehszlovákiai magyar állami alkalmazottak jórésze pedig kiszorult a tisztviselői pozíciókból, helyüket cseh hivatalnokok vették át. Az 1938-as évben a visszacsatolás következtében a felvidéki magyar értelmiség körében új elitszerveződési folyamatok indultak meg. 1945 és 1948 között pedig a jogfosztottság éveiben került sor a csehszlovákiai magyar értelmiség „lefejezésére”.

Miután az 1918-20-as államváltást követően cseh hivatalnokok kerültek az állami pozíciókba Csehszlovákiában, a magyar középosztály jórésze deklasszálódott és alacsonyabb társadalmi helyzetbe szorult vissza. Ebből a helyzetből jelenthette a kiutat a Felvidék Magyarországhoz való visszacsatolása az első bécsi döntést követően. Az országos értelmiségi elitfolyamatok azt mutatták, hogy sokak számára adódott új lehetőség magasabb pozíciókba kerülni függetlenül attól, hogy korábban milyen ideológiai irányultságúak voltak. Megfigyelhető, hogy az országos elit körében nagyon gyors betagozódás történt a magyarországi elit-társadalomba.

A visszacsatolt részek helyi értelmisége ugyanakkor más jellegű

problémákkal szembesült az 1938-as bécsi döntést követően. A visszacsatolás öröme mellett nagyon hamar megjelentek a társadalmi feszültségek a két világ – felvidéki és az anyaországi magyarság – között. A konfliktusok egyik hátterét, ugyanakkor a hivatalnoki elitpozíciók betöltésének feltételét az államhoz való hűség megkövetelése jelentette a közigazgatásban, állami alkalmazásban lévő személyektől, mely az ún. igazoló eljárások által történt.

A feszültségek további forrását adta az említett kárpótlások elvárása mellett a neobarokk, urizáló „anyásoktól” (anyaországi magyaroktól) való félelem. Mindez sokirányú elitcseréket – bonyolult és sokrétű, sok összetevős folyamatokat hozott létre a tisztviselői pozíciók elfoglalásánál.

Miközben a kollektív emlékezet szerint az „anyások” előzönlítették a felvidéki magyar hivatalokat, a levéltári források mást mutatnak. Simon Attila kutatásai alapján a polgári közigazgatás bevezetését követően kinevezett 6 új főispán közül 5 felvidéki származású volt. Ezenkívül helyi származásúak voltak a főispán és a járások főszolgabírái is. A jelentős városok polgármesterei viszont anyaországiak voltak. Ugyanakkor az 1939-es év elején megalakult igazolóbizottságok által átvilágított 11 ezer fő 92 százaléka átment a vizsgán.

A Komáromi járásban is hasonlóan magas arányban igazolták a hivatalnokokat, a kinevezéseknél viszont kettősségekkel is találkozunk a számok áttekintésekor. A járáshoz tartozó vezető – körjegyzők – közül ugyanis 12-ből 10 felvidéki és 2 anyás volt. 17 segédjegyzőből viszont csupán 4 volt felvidéki és 13 származott a trianoni országrészből. Ennek viszont inkább praktikus okai voltak, s az elsődleges szempontot Magyarország számára itt is az jelentette, hogy nemzetileg hű, ugyanakkor szakmailag kompetens személyek kerüljenek a tisztviselői pozíciókba. Ezt a szolgabírónak az a megjegyzése is jól mutatta, amely az anyaországi segédjegyzők alkalmazásának szakmai kényszereire hívja fel a figyelmet.

Vizont az is látszott, hogy a kihullott alkalmazottakat a magyar

állam minden esetben igyekezett kárpótolni a megfelelő munkahelyet biztosításával. Például a kihullott írnokokat díjnokká nevezték ki vagy kiegészítő munkahelyet adtak nekik. A szakmai kritériumok mellett a másik fő szempontot a hivatalnokok alkalmazásánál a nemzethűség elve jelentette, amely néhány esetben kivételezésekre is lehetőséget adott.

Az anyaországi-felvidéki hivatalnokok körében mindezzel együtt ritkán jelentek meg felvidéki-„anyás” konfliktusok. Viszont a nemzeti elvet ki- és felhasználó helyiek közt kialakult bosszúállásra már gyakrabban akadt példa. Ilyen volt Beszédes Lajos csicsói körjegyző elleni precedens. A panaszosok nemzeti szempontból marasztalták el a jegyzőt, pedig a probléma forrása csupán az volt, hogy a régi jegyzőlakban helyeztette el a leventeotthont. Ugyanakkor a nemzethűségnek nem volt a magyar nemzetiség az előfeltétele. Ezt olyan konfliktusok mutatták, amelyek végén a kifogástalan magatartású szlovák nemzetiségű hivatalnokokat igazolták. Összefoglalva elmondható, hogy az 1938-as változásokat követő elitváltások többirányú és soktényezős társadalmi folyamatokat tárnak fel. Azt mindenesetre le kell szögezni, hogy semmiképp sem arról volt szó, hogy az „anyásokat” minden előzmény és ok nélkül a Felvidékre helyezik. Az is tény azonban, hogy Budapest számára a legfontosabb a szakmaiság és a „nemzethűség”, Jarossek (EMP) számára pedig az volt az elsődleges, hogy megbízható felvidékiek kerüljenek tisztviselői pozíciókba. Ha a hivatalnokok kihullottak a szakmából, a magyar állam igyekezett őket kárpótolni – akár átképző tanfolyamok által –, bár ez a „kárpótlás” nem mindig volt egyenlő a felvidékiek előzetes elképzeléseivel. A társadalmi konfliktusok inkább a helyiek között alakultak ki és a prekoncepciókból eredtek, sokszor kihasználva a nemzeti becsületesség elvét.

Antal Róbert-István
Eszterházy Károly Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola

JORDÁKY LAJOS ÉS AZ ÉSZAK-ERDÉLYI ÁTMENET (1944–1945)

Doktori dolgozatom témája Jordáky Lajos (1913–1974) életrajza. Jordáky a két világháború közötti korszakban a Romániai Szociáldemokrata Párt (RSZDP) kolozsvári csoportjának politikusa, fiatal ideológusa volt. Ekkor elsősorban szociális kérdések, az ún. „munkásemancipáció” híveként, a párt balszárnyának egyik fontos személyiségeként tevékenykedett.

Közvetlenül a bécsi döntés előtt egy kis „forradalmi szociáldemokrata” csoporttal az egy lapszámot megért Forradalom című lapukban Erdély „független népköztársasággá” szervezését kívánta. Szerintük ezzel a három együtt élő nép (román, magyar, szász) a méltányos nemzetiségi politika példáját nyújthatta volna a közeli „nacionalizmusban úszó” országok számára. Marxistákként a Szovjetuniót „a dolgozók államának” tekintették, csak az előnyeit vették figyelembe, és így felvetették Erdély beléptetését a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe. Jordáky ezzel a tervszettel rakta le autonomista eszméinek alapjait.

A második bécsi döntés után a Magyarországhoz „visszatért Észak-Erdély” Jordáky személyiségében lényeges változást okozott. Annak ellenére, hogy a korabeli Magyarország társadalmi és politikai rendszerét bírálta, kulturálisan erőteljesen integrálódott a magyar nyilvánosságba. Autonomizmusa azonban ekkor is lényeges részét képezte politikai gondolkodásának. Leginkább Budapest – és így a (Magyarországi) Szociáldemokrata Párt–SZDP – centralizációs törekvéseit kritizálta. Erdély soknemzetiségű jellegét figyelembe véve, a terület egy sajátos igazgatását kívánta.

Kutatásaim során több dilemma merült fel. Először is Jordáky a

szociáldemokraták balszárnyán végig a munkásegység¹ híve, sőt a harmincas évek második felétől kényszerűségből elfogadja a „népfrontos, antifasiszta” összefogást is. A sorsdöntő fordulat Jordáky eszmei fejlődésében a második világháborús keleti front Észak-Erdélybe érkezésével következett be. Kolozsvár szovjet „felszabadulásának” napján, 1944. október 11-én az első nyilvános szociáldemokrata ülésen bejelentette, hogy a továbbiakban a Kommunista Pártban szeretne tevékenykedni. Arra vagyok kíváncsi, hogyan jutott el eddig a döntéshozatalig. Pillanatnyi, érdekezérelt döntés, vagy pedig egy hosszú folyamat része volt Jordáky kommunistává válása? Továbbá autonomista szemléletében bekövetkezett-e változás? Észak-Erdély átmeneti életében (1944–1945) milyen szerepet játszott, kapcsolódnak-e nevéhez lényeges események, döntések? Az észak-erdélyi átmenet irodalma eléggé feldolgozott.² Többnyire forráskiadványok, memoárok alapján rekonstruálható ez a szűk periódus. Jordáky Lajos 1933-tól (20 éves ekkor) rendszeresen naplói író volt, azonban éppen e két kritikus év naplóbejegyzései hiányoznak. Ilyen szempontból személyes forrás hiányában Jordáky döntéseit, a korszak sajtójából, a későbbi memoárok róla szóló szűk passzusaiából, valamint a Román Kommunista Párt Kolozs megyei anyagából lehet rekonstruálni. További forrásbázist jelentenek a román titkosszolgálat – a Securitate – 1952–1954 közötti kihallgatási jegyzőkönyvei, amelyek ezt a korszakot is tárgyalják. Tudniillik Jordáky 1944–45-ös politikai aktivitása a bürokratikusan szerveződő és demokratikus centralizmus eszméjét valló kommunista pártban nem volt zökkenőmentes. Mint volt szociál-

1 Vagyis a kommunista és szociáldemokrata pártok összefogása.

2 A csíkszeredai Pro-Print kiadó két kötete: *Autonómisták és centralisták*, valamint az *Érdekképviselet vagy pártpolitika?* című kötetek, a MNL OL anyagok közül válogatást közlő *Revízió vagy autonómia?* című munkákra gondoltam elsősorban. Memoárok szempontjából a leginkább használható a sarlós Balogh Edgár *Férfimunka* című emlékirata, valamint Katona Szabó István *A nagy remények kora. Nem felejtethető el a szociáldemokrata Lakatos István Emlékeim. A börtönévek* című második kötete sem.

demokrata nem ismerte a kommunisták gyakorlatát, sőt több kérdésben a „pártvonallal” ellentétes véleménye volt és annak megfelelően cselekedett. Ami a kommunista pártok működését tekintve „elhajlásnak” bizonyult és ennek eredményeképpen Jordáky Lajost 1946 márciusában kizárták a kommunista pártból.

Azonban Jordáky nem menekült meg csak pártkizárással, mivel az 1949-cel kezdődő nagy kirakatpercek során 1952-ben le is tartóztatták, és 1954-ben 12 évre elítélték hazaárulás vádjával.

Mindeddig csak említettem Jordáky nemzeti elkötelezettségét. A „kis magyar világban” Jordáky annyira telítődött a magyar kultúrával, hogy sztálinista politikusként is az erdélyi magyar kisebbség ügyeit tartotta leginkább szem előtt. Persze Jordáky értelmezésében az erdélyi magyar kisebbség nem más, mint az erdélyi gyári munkások, földművesek és velük szimpatizáló értelmiségiek társadalma. Polgári, vagy konzervatív/liberális elemekről hallani sem akart.

Észak-Erdély sajátos különállása³ alatt több, az erdélyi magyar kisebbség jogait biztosító intézkedést dolgozott ki a Jordáky vezette ideiglenes közigazgatás. Így többnyelvűség, állampolgári kérdés, magyar szövetkezetek, a Kolozsváron maradt egyetem helyzetének tisztázása, a demográfiai arányokkal megegyező kétnyelvű közigazgatás stb.

Ebben a korszakban is felmerült Jordákynál egy „független Erdély” koncepciója, azonban ekkor már világosan látta a nagyhatalmi tényező fontosságát. És mint ilyen, a Szovjetunió Besszarábia magához csatolása és egy kommunisták dominálta kormány kizsarolása után zöld utat engedett a román adminisztráció visz-

3 Az 1944. november 14. és 1945. március 6. közötti periódus. A szovjet csapatok mögött érkező „Maniu-gárdák” atrocitása, valamint a visszatérő román közigazgatás „reakcióssága” miatt a szovjetek kiutasították a román közigazgatást az észak-erdélyi vármegyékből. Ezt a négy hónapos időt a szovjet katonai közigazgatás melletti észak-erdélyi baloldali, elsősorban magyar önszerveződés jellemezte, kvázi tartományi „parlamenttel” és „kormányal”.

szatérésének.

Jordáky 1945. március 13-án ünnepi beszédében üdvözölte az Észak-Erdélybe visszatért román adminisztrációt, ám azt is hangsúlyozta, hogy ők – észak-erdélyiek – már megteremtették a demokratikus viszonyokat, és a közigazgatást a helyén kell tartani.

A visszatérő román adminisztráció – függetlenül a politikai színtől – mindig a Bukarest-központú nemzetépítés vízióját jelentette. Ebből a perspektívából Jordáky egy kellemetlen foltnak számított, akit minél előbb el kellett távolítani. Azt is lehetne mondani, hogy „miután a mór megtette a kötelességét, a mórtól megszabadultak”. Legelső intézkedése a Kolozsvárra visszatért román adminisztrációnak az addig létrehozott „népi, demokratikus rendőrség” átalakítása, hivatásos román elemekkel való feltöltése volt. A politikai rendőrséget például régi, a két világháború közötti Siguranța tisztek felügyelete alá helyezték.

Kijelenthető, hogy Jordákynak az átmenet egy éve alatt tanúsított politikai tevékenysége a későbbiek során meghatározta életpályáját, olyannyira hogy élete végéig nem vették vissza a Román Kommunista Párt tagjai közé. Igazán elkötelezett marxista gondolkodóként elsősorban „osztályát”, a munkásosztályt kívánta emancipálni, különös hangsúllyal a magyar nemzetiségére. Őszintén kívánta a két egymás mellett élő nemzetiség békés együttműködését, és ezt leginkább az erdélyi magyarság jogainak bővítésében látta megvalósíthatónak. Felelős politikusként, majd eltávolítása után egyetemi tanárként az erdélyi magyar diákságot a szocializmus eszméivel kívánta megismertetni. Ám az egyetemről is szűk egy éven belül, 1947-ben eltávolították. Jordáky „magyar nacionalizmusát” és „pártellenes magatartását” végül a román államnak a nemzetépítő érdeknek megfelelő nemzetbiztonsági kockázati szempontból sikerült a leginkább kamatoztatni és így hazaárulási perbe fogni.

Gaál Veronika

Eszterházy Károly Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola

AZ IFJÚSÁGI KLUBMOZGALOM SZEREPE ÉS A MAGYAR IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG KÍSÉRLETE AZ 1968-AS CSEHSZLOVÁKIAI DEMOKRATIZÁLÓDÁSI FOLYAMATBAN

A fél évszázaddal ezelőtti csehszlovákiai pártállam keretei közt lezajlott demokratikus fordulatban kezdettől fontos szerepet játszott a nemzeti-nemzetiségi kérdés és az annak rendezéséért folytatott politikai küzdelem. Fontos sajátossága ennek a rövid ideig tartó nemzetiségpolitikai reformfolyamatnak, hogy a cseh–szlovák viszony államjogi rendezését célzó politika szándék abszolút elsőbbsége mellett a többi nemzetiség, így a szlovákiai és a csekély létszámú csehországi magyarság kérdése, együtt a lengyel, ruszin, ukrán és a csekély számú maradék német kisebbségi kérdésekkel együtt részévé vált az 1968-as változások nyomán a radikális rendezés után kiáltó közügyeknek.

A csehszlovákiai magyarság legjelentősebb társadalmi-politikai tényezőjének ebben az időszakban a Csemadok volt tekinthető. A szervezet eredendően kulturális egyesületként jött létre, azonban nem álltak távol tőle a nemzetiségi érdekvédelmi törekvések sem. Bár a szervezet párt által kijelölt vezetőire nem volt jellemző a nemzetiségi kérdés vállalása, a magyar lakosság a Csemadokot mégis megalakulásától fogva hajlamos volt egyfajta magyar érdekképviselői szervnek tekinteni. Míg korábban az ilyen jellegű törekvéseket az állampárt elfojtotta, az 1960-as évek második felének szabadabb politikai légkörében a kommunista párt már inkább arra törekedett, hogy a Csemadokot partnerként kezelje és biztosítsa részvételét a demokratizálódási folyamatban, leginkább a nemzetiségek jogállásáért folytatott küzdelemben.

Az 1960-as évek folyamán azonban nemcsak a Csemadok kez-

dett aktivizálódni a magyar nemzetiség érdekeivel kapcsolatban, hanem a lokális magyar ifjúsági csoportok, kulturális szervezetek is egyre aktívabb tevékenységet folytattak. Sok helyen alakultak ebben az időszakban ifjúsági művészeti csoportok, kulturális klubok, helyi szervezetek és próbáltak bekapcsolódni a közéletbe. Az első ilyen generációs magyar szervezetek megalakulására már az 1950-es években sor került, amikor fiatal magyar egyetemisták létrehozták Pozsonyban az Ifjú Szívek táncegyüttest.

A Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetségen, azaz a CSISZ-en belül az 1960-as évek elején megindult egy lassú változás, kialakult egy mozgalom, amely nem fogalmazott meg politikai célkitűzéseket, mindössze munkáját akarta színesebbé, ideológiamentesebbé tenni. Ennek hatására a CSISZ-szervezetek országszerte klubok szervezésébe kezdtek, így tömörültek egy szervezetbe a pozsonyi magyar főiskolások is.

Az 1960-as években több szlovákiai magyar ifjúsági klub is alakult. Minden nagyobb város és település rendelkezett az ifjúságot tömörítő egyesülettel, s 1968-ra a csehszlovákiai magyar ifjúság 133 bejegyzett klubbal rendelkezett.

Az 1960-as évek második felében egyre több magyar képviselő került be a CSISZ Központi Bizottságába. A CSISZ SZKB, azaz a hivatalos szervezet Szlovákiai Központi Bizottságának 1968. március 22-23-án tartott rendkívüli plenáris ülésén már felmerült a szervezet átszervezése. A fiatalok nagyrésze a szervezet megreformálását vagy felosztatását követelte. A tagok szükségesnek tartották, hogy egy olyan szervezet jöjjön létre, amely a különböző ifjúsági rétegszervezetek parlamentjeként működne volna. Elképzeléseik szerint ezeket a rétegszervezeteket összekapcsolhatná az ideológia, a kommunista párt programja, valamint a szlovákiai ifjúság országos érdeke. Javaslatot tettek tehát az ifjúsági szövetség szervezeti felépítésének módosítására és azt a Központi Bizottság elé terjesztették. A javaslat lényege az volt, hogy külön-külön önálló szervezete legyen a dolgozó fiataloknak, a főiskolásoknak, a kö-

zépiskolásoknak, a nemzetiségekhez tartozó ifjúságnak, valamint a katonaságnál szolgálatot teljesítő évfolyamoknak. Ezt a szakmák és rétegek szerinti szervezkedést próbálták felhasználni a magyar ifjúsági klubmozgalom vezetői, akik úgy látták, hogy időszerű és szükséges lett volna megalakítani a csehszlovákiai magyar fiatalok önálló szövetségét. Ez a szervezet a többi rétegszervezettel egyenrangú tagként képviselte volna a cseh-szlovákiai magyar fiatalok érdekeit. Elképzeléseik szerint a nemzetiségen alapuló önállóság egyáltalán nem jelentette volna a csehszlovákiai ifjúsági mozgalmától való elszakadást. A CSISZ SZKB magyar tagjai, valamint a JAİK közti egyeztetések után megalakult a magyar fiatalok értekezletét előkészítő bizottság, amely Tervjavaslat az önálló Magyar Ifjúsági Szövetség megalapítására címmel fogalmazta meg javaslatait.

1968 áprilisában megkezdődött az önálló ifjúsági szervezet létrehozását célzó munka. A konkrét feladatokat a Szervező Bizottság végezte a Magyar Ifjúság Központi Tanácsa nevében. A Bizottság közbenjárásával elérte, hogy a CSISZ SZKB támogassa a MIKT fizetett apparátusának létrehozását.

A IV. Nyári Ifjúsági Találkozón jelen lévő ifjúsági klubok tagjai több napon át vitatták a megalakulóban lévő Magyar Ifjúsági Szövetség, azaz a MISZ alapidokumentumait. Ezzel a MIKT teljesítette az áprilisban kitűzött feladatát, és országos vitára bocsátotta a MISZ alapidokumentumát. A három részből – a MISZ eszmei alapja és politikai célkitűzései, a MISZ programja, a MISZ alapszabályzata – álló programtervezetet végül kisebb javításokkal ezen a találkozón hagyták jóvá.

A nyári események az ifjúság szerveződését is kissé visszaszorították, azonban az őszi folyamán újra aktivizálódni kezdtek és a legnagyobb titoktartás mellett 1968. december 7-ére összehívták a magyar fiatalok képviselőinek II. országos értekezletét. Bár az értekezlet összehívását a párt nem helyezte és a fiatalok vezetőit a leghatározottabban igyekezett ettől eltántorítani, ennek elle-

nére az összejövetelre sor került és december 7-én a Csemadok pozsonyi központjának üléstermében az országossá szélesedett klubmozgalom 133 regisztrált klubjának megválasztott küldöttei megalakulttá nyilvánították a Magyar Ifjúsági Szövetséget. E konferencián véglegesítették és hagyták jóvá programját és alapszabályát, megválasztották elnökségét. A MISZ elnöke Varga Sándor lett, alelnöke pedig Duka Zólyomi Árpád.

Annak ellenére, hogy a szlovák ifjúsági szervezet vezetői korábban többször is kinyilvánították, hogy nem támogatnak egy nemzeti-ségi alapon létrejövő szervezetet, a magyar fiatalok továbbra is a Szlovák Ifjúsági Szövetségbe, azaz a SZISZ-be belépve önálló, ám egyenrangú tagként tervezték működésüket.

Mindezen törekvések ellenére a MISZ képviselői 1969. május 26-án megkaptak egy minisztériumi végzést, melyben arra hivatkozva, hogy az ifjúság nemzetiség szerinti differenciálódása ellenkezik a fiatalság és az egész társadalom érdekeivel, elutasították a szervezet hivatalos bejegyzését. Ezzel a csehszlovákiai magyar ifjúság törekvései megpecsételődtek, és a Magyar Ifjúsági Szövetség korábbi kikiáltása ellenére sem kapott önálló helyet a Szlovák Ifjúsági Szövetség, illetve a hamarosan elkezdődött Husák-korszak új országos ifjúsági szervezetének, a Szocialista Ifjúsági Szövetségnek a keretein belül.

Tompos Krisztina

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Néprajzi Intézet,
Magyar- és összehasonlító folklorisztika Doktori Program

A TISZAIGAR-MONOGRÁFIA
A szocialista magyar néprajztudomány egyik nagy
vállalkozásának öt évtizedes története

„Sokszor idézik a latin közmondást: Habent sua fata libelli! A könyveknek valóban történetük van; ez esetben csaknem fél évszázados események is tükröződnek benne”⁴ – olvashatjuk Balassa Iván néprajzkutató megállapítását, aki 1998-ban, a Honismeret folyóirat lapjain mutatta be Kardos László: Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza, 1744–1944 című kötetét. A könyv alapját adó néprajzi gyűjtés munkálatai már 1950-ben elkezdődtek, mégis csaknem öt évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szocialista magyar néprajztudomány egyik mintaadó kutatásának szánt gyűjtés eredményeit a nagyközönség is megismerhesse. Habent sua fata libelli. A könyveknek is megvan a maguk sorsa. Ahogy egy emberi élettörténet is számtalan érdekes mozzanatot tartogat az arra kíváncsi utókor számára, úgy egy könyv élete is lehet majdnem olyan mozgalmas és viszontagságos, mint egy emberi sors. Mi mindenről mesélhet nekünk a Tiszaigar-monográfia? Egy kiépülő hatalmi rendszerről, egy tudományág sorsáról (módszertanról, motivációkról, személyes és szakmai ellentétekről), értelmiségi életutakról, egyéni és közös kudarcokról és sikerekről, ötven év eseményeiről.

A második világháború befejezése után a magyar néprajztudománynak is szembe kellett néznie az új politikai irányvonalhoz történő alkalmazkodás szükségességével, a kiépülő szocialista rendszer, a Rákosi-korszak elvárásaival. Ennek szellemében eleinte még csak kisebb lépésekben, 1949 után azonban már nyíltan ál-

4 Balassa Iván: Kardos László: Tiszaigar. Honismeret XXVI.(1) 1998: 105.

lást kellett foglalni az új hatalmi berendezkedés mellett. 1948-ban a néprajz vezető intézményei már csatlakoztak az 1848-49-es forradalom-és szabadságharc centenáriuma alkalmából meghirdetett országos programhoz, melynek fontos célkitűzése volt a történelmi események felelevenítése, egyes részek újraértelmezése és ezáltal a Magyar Kommunista párt legitimitásának megalapozása. Megalakult az 1848-as Néprajzi Bizottság, országos néprajzi gyűjtést szerveztek és az 1848-1849 Centenáris kiállítás részeként egy néprajzi termet is berendeztek. Egy évvel később, 1949-ben a tudományos szférában is napirendre került az „ideológiai fordulat” meghirdetésének kötelezettsége, mely feladat a néprajz esetében Ortutay Gyulára, a tudomány szak korabeli vezető személyiségére és a vizsgált időszak (1947-től 1950-ig) vallás- és közoktatásügyi miniszterére hárult. A néprajz tudománytörténetben fordulatbeszédként⁵ elhíresült elnöki székfoglalójában Ortutay a Néprajzi Társaság ülésén kihirdette egy új korszak kezdetét, ismertette a néprajztudomány új irányvonalát, bemutatta a szak 5 éves tervét és meghatározta a kutatásra ajánlott témák körét. Az Ortutay által kijelölt irányt követve jött létre a Tiszaigar-monográfiát előkészítő munkaközösség, mely célul tűzte ki egy, az új elvárásoknak megfelelő, mintaadó néprajzi mű elkészítését. A munka már 1949-ben kezdetét vette Balassa Iván vezetésével, aki ekkor a Néprajzi Múzeum főigazgatói tisztségét töltötte be. 1950-ben adta át a munkaközösség vezetését Kardos Lászlónak, aki a politikai élet egyik száműzöttjeként, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének leváltott elnökeként, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból elbocsátott osztályvezetőjeként került a Múzeumhoz. Így míg az anyaggyűjtés koordinálása Balassa Iván nevéhez fűződik, a kötet megszövegezése már Kardos László feladata lett, aki az összefoglaló kéziratot egy éven belül el is készítette, de a könyv sem ekkor, sem hosszú évekig nem jelenhetett meg. Ettől kezdve

5 Ortutay Gyula: A magyar néprajztudomány elvi kérdései. *Ethnographia* LX.1949: 1–24.

a mű és szerzőjének sorsa összefonódott, így a kötet megjelenését nemcsak a néprajztudományt ért korabeli ideológiai kritikák miatt akadályozhatták, hanem szerzője, a száműzött, fiatal baloldali parasztértelmiségi, Kardos László miatt is. Majdnem ötven évnek kellett eltelnie, míg a monográfia – kiegészítő gyűjtések és többszöri újraírás után – megjelenhetett, ekkor már a szerző özvegye, Pogány Mária gondozásában. Öt évtized, három koordinátor, többszöri átírás. Ez a mérlege egy, a magyarországi szocializmus kezdetén nagy lendülettel indult, módszertani és ideológiai újításnak szánt néprajzi kutatásnak. Ha a Tiszaigar-monográfia sorsának alakulásával kezdünk foglalkozni, bennünk is megerősödhet a gondolat, hogy a könyveknek valóban történetük van.

Az eset részleteinek és szereplőinek megismeréséhez és a kötet kiadását megakadályozó tényezők felderítéséhez sokféle forrás áll rendelkezésünkre. A korabeli néprajzi folyóiratok az 1950-es évek első felében folyamatosan tudósítottak a kutatás aktuális állásáról, a kötet várható megjelenéséről, majd a kiadás körüli gondok lehetséges okairól. Ezek a források viszonylag jól követhetővé teszik a könyv sorsának alakulását, azonban azt nem felejthetjük el, hogy amellet, hogy a korszakra jellemző, ideológiával átítatott, átpolitizált frazeológiával íródtak, ráadásul a nagyközönség felé közvetíteni kívánt képet mutatták. Az információk másik, mélyebb rétegét nyújtják azok az adattári és levéltári dokumentumok, amelyek szintén a korszakban keletkeztek, de magáról a kutatómunkáról, annak szervezéséről és a kötet körüli vitáról már részletesebben tudósítanak. Ebben a körben hivatalos és félhivatalos levelezésektől kezdve, jegyzőkönyveken és kutatási beszámolókon át lektori véleményekig sokféle irattal találkozunk, melyek segítségével megismerhetjük a korabeli viszonyokat és így egy lépéssel közelebb kerülhetünk a megjelenést akadályozó tényezők körvonalázásához. Visszaemlékezések, önéletírások, korabeli naplók és a korszakban aktív kutatókkal készített tudománytörténeti interjúk ugyancsak a segítségünkre lehetnek, mivel gyakran olyan ha-

tásokra, szakmai és egyéni motivációkra világítanak rá, amelyek a szakirodalom alapján nem feltétlenül kerülnének a látóközünkbe. Ahogy Kardos László életét és munkásságát is értelmezik egyfajta csomópontként, amelyben a 20. század közepének sokféle eszmei-politikai-szakmai áramlata találkozik, úgy a Kardos László személyével összefonódó Tiszaigar-kutatás is szemlélhető olyan jelenségként, amelyben az 1950-es évek és a későbbi évtizedek néprajztudományának sokféle jellegzetessége sűrűsödik. Hiszen előzményeiben ott találjuk az 1930-as években kibontakozó falukutatást, megvalósulásában pedig megjelenik a korabeli néprajztudomány számtalan módszertani problémája a szocialista falu és életmód kutatásától kezdve a történeti materializmus elvének központilag elvárt alkalmazásán át a jelenkutatás problematikájáig. Emellett Tiszaigar esetét megismerve ízelítőt kapunk a korabeli szellemi életből, a különféle értelmiségi körök viszonyrendszeréből és ez az ügy is felveti a néprajztudományban ugyanúgy, mint minden más tudományterületen jelenlévő személyi és szakmai ellentétek kérdését. Ezt a sokrétű képet tovább színesíti a kor politikai viszonyrendszere, a szocialista időszak sajátos légkörével, elvárásaival, ideológiájával, amely az élet minden területére, így a néprajztudományra is hatással volt.

Pató Viktória Lilla

Nemzeti Közszolgálati Egyetem,
Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola

TUDOMÁNPOLITIKA ÉS RENDSZERVÁLTOZTATÁS MAGYARORSZÁGON

Az állami tudománypolitika fejlődésének kezdete Magyarországon gróf Klebersberg Kúnó kultuszministerhez kötődik, aki 1922-ben felismerte az első világháború tanulságát, miszerint a tudományos fejlesztések stratégiai pontot jelenthetnek a nemzetközi versenyben, az államok erőnkifejtésében. Erre jó minta volt a Németországban 1910-ben létrehozott állami kutatóközpont, ami a technológiai újítások Nobel-díjasait termelte ki, rendkívül erős stratégiai előnyt jelentve így az ország innovációs és technológiai kapacitásának a nemzetközi versenyben, ami az első világháború lezárása után érezte hatását. Magyar Zoltán 1927-ben kiadta A magyar tudománypolitika alapvetése című összegzését, amely 1945-ig a hazai tudománypolitika kézikönyvének tekinthető, összefoglalja az állami szerepvállalás alapelveit a tudomány vonatkozásában, és áttekinti a magyarországi tudományos intézményrendszert.

1968-ban újabb tudománypolitikai összegzés látott napvilágot az MSZMP KB gondozásában, amely meghatározta az ország tudománypolitikai irányelveit. Az 1978-as módosítással kiegészített stratégia a rendszerváltozásig, 1989-ig érvényben maradt, fő célul az állami szerepvállalás tisztázását jelölte ki a tudomány intézményrendszerében. A politikai elit a hatalmat féltve a tudomány szabadságától, a természettudományok terén preferenciákat jelölt ki, valamint inkább ideológiai elvárásokat fogalmazott meg a társadalomtudományokkal szemben. A centralista tudománypolitika pozitívuma volt, hogy tudományos világtrendek (űrkutatás, műanyag felhasználás, kemizálás, új technológiák) szerint kívánta

meghatározni a kutatási prioritásokat. A világgazdaságba injektált állami befektetések az ipari technológiai fejlesztéseket célozták, azonban a korszerű tervek megvalósulását a rezsim jellege deformálta. A tudományfejlesztés követte a szovjet zóna katonai ipari céljait, valamint a nemzetközi elzárkózás is megfigyelhető, ami gátolta a tudományos előrehaladást. Nem meglepő, hogy a magyar tudománypolitika ebben az időben a Szovjetunió-központú tudományos szervezetre épít, ebből adódóan a politikai célrendszer érvényesülése visszafogta a tudományos intézményrendszer hatékonyságát.

A tudománypolitikai áttörés felé vezető út kiindulópontját a rendszerváltozás jelentette. 1990-től háromévente készült kormánystratégia a tudományos szervezetrendszer alakítására, a rövid távú állami érdekeket támogatására. 1996-ban azonban újabb összegzésnek jött el az ideje, amely hosszú távra tekint – Tudomány és tudománypolitika az ezredfordulón – a fő kihívást azonban az jelentette, hogy a megalkotását a gazdasági és politikai konszolidációs folyamat közben kellett végrehajtani, nem egy stabil politikai környezetben. A rendszerváltozáskor a különböző civilizációk termékei az addig elszigetelt és kontroll alatt tartott országokra zúdultak, amely változás a kor egyik legnagyobb kihívását jelentette a kutatók és így a tudománypolitika nézőpontjából is. Mindemellett Közép- és Kelet- Európa államainak igazgatási integrációját nehezítette az a tény, hogy az államok határai nem esnek egybe a nemzetiségi határokkal, így a nemzeti tudománypolitika alakítása az azonos nyelvet beszélő, és azonos kultúrával rendelkező állampolgárok között nehézkes volt, hiszen adott esetben – lakóhelye alapján – más állam tudományirányítása alá tartozott. A digitális átalakulások, az újabb informatikai robbanás keltette addig ismeretlen környezetben a tudomány művelőinek is új módszerekhez kellett folyamodniuk. Magyarország tudományos mikrokönyezete megváltozott, új társadalmi, gazdasági, politikai közeg formálódott. Megszűnt a cenzúra, szabad lett az utazás és a nemzetközi

információcsere. A társadalmi, gazdasági és technológiai kihívásokra a választ a tudományos és politikai értelmiségtől várták a nemzetek, így jelent meg az igény az új típusú munkamegosztásra a két réteg között. A rendszerváltozással más típusú politikai erények kerültek előtérbe, a hierarchián és tervgazdaságon alapuló rendszert felváltották a demokratikus intézményi keretek, a piacgazdaság, az emberi szabadságjogok érvényre juttatása. A rendszerváltozás után a politikusoknak sokkal inkább az interkontinentális szintű tervezésre, a stratégiai gondolkodásra képzett, felkészült társadalmi csoportokkal való együttműködésre kellett törekedniük ahhoz, hogy a nemzet versenyképességét növeljék.⁶ Az új típusú társadalom új típusú tudósmagatartást is kívánt, létrejött a közéletben aktív szerepet vállaló kutatók köre.

A tudós társadalmi szerepvállalásához szükség van egy függetlenséget biztosító közegre, a tudományos tevékenység önelvűségére.

⁷Ugyanakkor a tudományművelés önelvűsége nem jelentheti a tudomány öncélúságát, hiszen célja a közösség szolgálata. A kutatók a közösség egészét érintő korkihívásokat térképezik fel. A közéletiség szerepvállalást jelent a közösség egészét mozgató erők feltárásában, a klasszikus értelemben vett európai közélet megújulására volt szükség, hogy ne azonosíthassák a pártpolitika és a közélet fogalmát egymással. A tudományos elitnek nem a pártpolitikai harcokban kellett részt vennie, hanem ki kellett alakítania a maga civil társadalmi intézményeit és szerepet vállalni az újraértelmezett közéletben.

Schumpeter (1939) egy kreatív ötletből születő folyamatnak írja le az innovációt, amely megvalósítja magát az ötletet. A tudománypolitika jelentősége leginkább az innováción és a társadalmon keresztül értelmezhető. A rendszerváltáskori tudománypolitika vizsgálatokor Magyarország társadalmi, gazdasági, kulturális kihívásait kell szem-

6 Glatz Ferenc (1997): Tudományos-technikai forradalom – tudománypolitika – Akadémia. Magyar Tudomány, 5. szám, 522.

7 Uo., 524.

revételezni más államok viszonylatában, valamint a jelen kihívásait a kutatások tükrében. Az eredmények mérhetősége a minőségbiztosítás fő kritériuma, így hozható kapcsolatba a tudomány mérésére szolgáló tudománymetria a tudománypolitikával, hiszen a mérések eredményeinek elemzésével progresszív és hatékony tudománypolitikai stratégia alakítható ki a rendszerváltozás után. A tudományos rendszerváltozást főként a digitális átalakulások befolyásolták. Az elektronikus publikációs rendszereknek köszönhetően számtalan tudományos eredmény kerül közzétételre, amelyek teljeskörű áttekintése lehetetlenné válik, az anyaggyűjtés szakasza megnyúlik. A rendszerváltozással a kutatási eredmények a diszciplína nemzetközi normatíváin mérettetnek meg, nemzetközi összehasonlítással képeznek értéket. A kutatóintézeti struktúra a digitalizáció hatására informatikai rendszerekkel összekapcsolt kutatóközpontok hálózata alakul át. A rendszerváltozás azonban nem minden tudományterületre hatott pozitívan, hiszen a szovjet rezsim alatt kiemelten magas támogatást élvező diszciplínák kutatásfinanszírozása a forrásoldaláról elapadt, ugyanakkor a nemzetközi mérce új nemzeti kutatási teljesítményértékelést kívánt. Az állami tulajdonú kutatóközpontokhoz a korábban állami tulajdonú termelési bázisoktól érkező megrendelések a bázisok privatizációjával csökkentek, viszont a kapitalista átrendeződéssel Magyarországra érkező nagyvállalatok (amelyek a cég érdekeit részesítik előnyben a nemzeti érdekekkel szemben) nem az országban rendezték be kutatásfejlesztési központjaikat. A politikai környezet változása egy kultúrpolitikai rendszerváltáshoz is vezetett, amelyben a politikai összecsapásoknak kevéssé volt színtere az Akadémia, a kutatóműhelyeket a piacgazdaság feltételeihez igazították. Az Akadémiának saját magának kell szervezetrendszerét felülvizsgálnia, hogy reagálni tudjon az új típusú kihívásokra, hiszen a magyar tudomány világra nyitott versenyben mérettetik meg. Számos kérdés áll az akadémiai tudománypolitika előtt, amelyek középpontjában az állami és akadémiai tudománypolitika kettéválaszthatóságának dilemmája rajzolódik ki. Továbbá

az eddigi fejlesztési prioritások fenntarthatósága, a kutatóhálózat társadalmi szolgálata, a publikációs folyamatok megfelelősége, a tudomány és társadalom konfliktusának feloldhatósága, valamint a nemzetközi kapcsolatrendszer eredményessége az új korszak stratégiaalkotóinak vizsgálati tárgyát képezik.

1996-ban, az Akadémiai törvény⁸ és a felsőoktatásról szóló törvény⁹ létrejötte után megfogalmazódott az igény az újragondolt, nemzeti tudománystratégiai koncepció kialakítására. A Tudomány- és Technológiapolitika 2000 stratégia fő eleme a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program (NKFP) amely része a Széchenyi Tervnek. Mint ismeretes, a hazai kutató és fejlesztő intézmények négy fő csoportba sorolhatók: a felsőoktatási kutatóhelyek, az akadémiai kutatóintézetek, az egyéb költségvetési kutatóintézetek (elsősorban a szakminisztériumok kutatóhelyei), valamint a vállalati kutatóhelyek. A tudománypolitika egyik markáns törekvése az említett négy csoport intézményei közti együttműködések erősítése. Különösen érvényes ez az egyetemek és az akadémiai intézetek, valamint a vállalati szféra közti kooperáció előmozdítására.¹⁰ Az Akadémiai Törvény az intézmény funkcióit a kutatói hálózatain keresztül megvalósuló tudományszervezési, valamint közéleti szerepvállalás útján a tudománypolitikai feladatai szerint határozza meg. Az Akadémiai Törvény meghagyta az Akadémia kezében az országos kutatóhálózatot, egyben tudománypolitikai funkciókat is társított az intézményhez, így kötelezte a törvény az Akadémia elnökét arra, hogy két évente készítsen beszámolót a magyarországi kutatás jelenlegi helyzetéről, továbbá meghagyta az Akadémia doktori minősítését, rögzítette az akadémikusok tiszteletdíját, ami a központi költségvetés részét képezi.

8 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról.

9 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

10 Sperlággh Sándor (2001): Fordulat a hazai tudománypolitikában – indul a nemzeti kutatási és fejlesztési program- Beszélgetés Pálinkás József akadémikussal, az Oktatási Minisztérium politikai államtitkárával. Magyar Tudomány, 2001/1.

A nemzetközi hatások, a tudomány és a társadalom fejlődése folyamatosan fenntartja az igényt az állam szerepének vizsgálatára a tudomány és a társadalom relációjában. A rendszerváltozáskor megfogalmazódott az igény arra, hogy a hatalmi (totalitárius) államot a szolgáltató, civil társadalom működését segítő állam váltsa fel. Az állam hatalmi funkcióinak csökkentése és szociális funkcióinak növelése mellett az ezredfordulón kérdéses, hogy a tudományművelésben és -finanszírozásban milyen mértékben vegyen részt. Az Akadémia tudománypolitikai funkcióját Glatz szerint erősíteni kell a tudományos kutatás eredményességének korszerűsítése érdekében, új tudománypolitikai alapelvek szükségesek. A stratégia kialakításakor a fő kérdés, hogy milyen tevékenységekből áll az Akadémia tudománypolitikai funkciója, és milyenekből az állam tudománypolitikai funkciója. Itt megjegyzendő, hogy 1997-ben a miniszterelnök a Tudománypolitikai Kollégium elnöki tiszttségét is betöltötte.

Mindezek tekintetében megkísérelhető a tudománypolitika fogalmának meghatározása, amely két törvényszerűsége épül:

1. A tudomány önelvűségére, vagyis a kutatási következtetések befolyásmentességének szükségletére. A megrendelő nem határozhatja meg a kutatás következtetéseit, hiszen akkor értelmetlenné válik maga a megismerésre irányuló folyamat, a kutatás.
2. A tudományművelés nem légtüres térben zajlik, céljait a társadalmi folyamatokból meríti, a közösségi kihívásokra reflektál. Így a megrendelés, ha nincs preconcepciója, a tudományos előrehaladást segíti, hiszen a legnagyobb felfedezéseket a kor kihívásai motiválják.

Így tehát megállapítható, hogy a tudománypolitika olyan társadalmi tevékenység, amely segít megteremteni a konszenzust a tudomány önelvűsége és a társadalmi elvárások között. Ebben az értelemben a tudomány a kutatási és a tudományos szervezet-rendszer is jelenti.

Hátsek Kinga Mária

Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola,

Szociológia és Társadalompolitika szak,

Sapientia EMTE Csíkszeredai Kar,

Társadalomtudományi Tanszék,

„A média hatása a gyermekekre és fiatalokra” kutatási projektet
koordináló csoport tagja

A DIGITÁLIS OKTATÁS KEZDETEI MINT REFORMTÖREKVÉS ROMÁNIÁBAN

Empirikus kutatásaimat az erdélyi Hargita megye Csíki medencéje magyar tannyelvű iskoláiban, 2–3. osztályos tanulók szülei körében végeztem. Kérdőíves vizsgálatommal arra kerestem a választ, miképpen hatnak a digitális tankönyvek családok életére, valamint a szülők hogyan viszonyulnak ezekhez az újszerű taneszközökhöz. A kutatást az a jelenleg is tartó folyamat, reformtörekvés indokolta, amely a rendszerváltást követően, az európai trendekhez való felzárkózási igyekezet következtében a romániai tanügyi rendszerben bekövetkezett. Ennek részét képezte az a szakirodalmi elmélyülés, amely a témában releváns országos helyzetet hivatott feltérképezni.

Korunkban új pedagógiai paradigma formálódik, különösen a tanulásról alkotott képünk változik a digitális eszközök által. Gondolkodásunk és tanulási módszereink fejlődnek, e változási folyamatban célszerű áttekinteni és értelmezni a főbb szereplőket (a tanulókat és az őket támogató oktatókat, valamint szülőket), múltbéli beidegződéseiket és jövőbeli elvárásaikat, valamint azokat a technikákat, melyek az infokommunikációs módszerek (IKT) elterjedésével és tanulástámogató szerepének növekedésével kapcsolatosak (Benedek András et al. 2012).

Az iskola mint szervezet és az oktató mint a nevelési folyamat egyik kulcstényezője egyáltalán nincs könnyű helyzetben. A di-

digitális taneszközökre alapuló pedagógiai paradigma ma már az úgynevezett netgeneráció, vagyis az internethasználatot már természetesen ismerő és alkalmazó nemzedék számára jelent lehetőséget egy olyan világban, melyben az iskola és a pedagógusok jelentős hányada még a XX. századra jellemző módon szervezte meg a nevelés-oktatás folyamatait (Benedek–Horváth, 2012). Korunkban a tudás fogalma, elméleti és gyakorlati értelmezése jelentősen átalakult, már a XX. században is, a generációk változásával szinte teljesen megújult az a tudás, amelynek bonyolult, rétegzett szerkezetében a stabil elemek mellett különösen gyorsan bővült, változott az az új tudásanyag, amely új tudományágak megjelenéséhez vezetett.

A román oktatási rendszer képviselői egyrészt az európai gyakorlat hatására, másrészt érezve a társadalmi szükségszerűségként jelentkező digitalizálódási folyamatot, jó ideig az értekezések szintjén tematizálták az oktatási módszerek megújítását. Constantin Cuceș akadémikus a virtuális világ kényszerítő hatásának nevezi az ismeretek dinamikus, eddig még nem tapasztalt mérvű áramlását, amely az infokommunikációs eszközök által valósul meg. A pedagógusok számára szakmai reform szükséges – hangsúlyozza – a kompetenciák és a hozzáállás kialakítása jóval fontosabb a tények oktatásánál. A tanulás sokkal inkább egy élethosszig tartó folyamattá vált, az IKT-eszközök használata leszorítja a katedráról a frontális oktatást. A számítógép által támogatott tanulási környezet személyre szabott instrukciókkal szolgál az életviteli képességek kialakításához, a digitális pedagógia alkalmazása során nem az informatikai ismeretek öncélú átadása a cél, hanem a megfelelő IKT-kompetenciák kialakítása (Cuceș, 2006). Az Európai Oktatási Kiadók Csoportja által használt standard szerint a digitális oktatási felületeknek lényeges aspektusa a tartalom, a tananyag differenciálásra alkalmas szelektálás, valamint az, hogy a tartalmi vonatkozásoknak érvényeseknek kell lenniük a változatos szociokulturális közegben élő gyerekek számára is.

Az IKT oktatási eszközként és információszerzési bázisként való használatának fontosságát illetően az elméleti tematizálásokat követően Romániában tudományos kutatások indultak az oktatási intézmények felszereltségét illetően, a pedagógusok digitális írástudásának felmérésére, az ország nagyobb egyetemi központjainak szakemberei szinte egyidejűleg igyekeztek reális helyzetképet adni az oktatási rendszer felkészültségéről az innovatív eszközök és módszerek befogadására. A fejlett társadalmak oktatási rendszerének úgy informális, mint formális hátterei a számítástechnika eszközei, ezek beépültek a modern tanítás mindennapjaiba, vonzóvá, érdekessé teszik az oktatást és az iskolát mint intézményt. Köztudott, hogy a digitális platformok és az IKT-eszközök használatának legfőbb gátló tényezői azok a pedagógusok, akik nem rendelkeznek az ehhez szükséges megfelelő ismeretekkel (Făt–Labăr, 2009).

A romániai pedagógusok elismerik, hogy a tanulók sok esetben jobban kezelik a számítógépet, mint ők, ezért szükségük van továbbképzésre, viszont legnagyobb százalékban a kormányzati szerveket tették felelőssé a lemaradásért, jelentős mértékben az iskolák vezetőségét okolták a megfelelő felszereltség hiánya miatt (Făt–Labăr, 2009). A kutatások egybehangzóan arra mutattak rá, hogy a Romániában tanító pedagógusok tudatában vannak az IKT-eszközök fontosságának az oktatási rendszerben, viszont a gazdasági és törvénykezési hiányosságok, valamint a csökkentett számú továbbképzési lehetőségek miatt csak részben tudnak eleget tenni a modern kor elvárásainak. A témában végzett tudományos munkák következményeként is elkönnyvelhető az az igyekezet, amivel a román Tanügyminisztérium európai uniós anyagi források bevonásával országos szinten elindította a 2008-2009-es tanévtől a pedagógusok infotechnológiai képzését.

A romániai digitális tankönyvek különböznek a más országokban használt társaiktól technikai megvalósítás, kivitelezés terén, ezért a témában jártas bukaresti szakértő, Marin Vlada akadémikus meg-

határozását célszerű idézni: technikai-informatikai szempontból a digitális tankönyv független az e-learning típusú platformoktól, egy olyan számítógépes program (applikáció), amelyet úgy online, mint offline módban lehet használni bármilyen típusú technológián (számítógép, laptop, telefon, táblagép), bármilyen típusú operációs rendszerben, tárgyi kellékként a tankönyvhöz csatolt CD-n is megjelenik. Tartalmi szempontból teljes mértékben tartalmazza a nyomtatott tankönyv anyagát (statikus megjelenítés), ugyanakkor vannak rajta interaktív feladatok, játékok, animációk, videók, hanganyagok, amelyek használata a kognitív fejlesztés terén számottevő. Vlada (2014) szerint a digitális tankönyvek használata teljes „bemerülést” enged az oktatási folyamatba, ellentétben az addigi klasszikus tankönyvek „diszkrét” funkciójával.

1989 előtt Romániában minden tantárgyból egyetlen tankönyv létezett, sok generáció ugyanabból a tankönyvből tanult a 20-30 évig változatlan szövegekből, az újítás azonban csak 1998 után indult el, amikor az első alternatív tankönyvekre vonatkozó törvénykezés megjelent. Azok a tankönyvek leginkább a memorizálást szolgálták, a gyermekek képességeinek harmonikus fejlesztését figyelmen kívül hagyták. A viszonylag későn jelentkező alternatív tankönyvek a többféle képességekkel rendelkező gyermek kompetenciáira fókuszálva jöttek létre (Paul Balogh).

A digitális tankönyvek kiadása körüli harc 2013 nyarán indult el és jelen pillanatban (2019) is zajlik a minisztérium illetékesei és a tankönyvkiadók képviselői között, a felek egymást okolják a kialakult helyzet és a tehetetlenség miatt. Ennek a konfliktushelyzetnek a következménye az érvényben levő tankönyvek hiánya a Romániában magyar nyelven tanuló harmadikos és negyedikes tanulók esetében. Az őket érintő tantervi innovációt a 3371-es számú, 2013. március 12-i miniszteri rendelet szabályozza, ennek értelmében a 2015-2016-os tanévtől a III-IV. osztályos tanulók számára is új tanterv lépett érvénybe, amelyhez modern taneszközök – digitális tankönyvek – szükségesek. A már fent is említett,

évek óta tartó konfliktushelyzet okán, amely a szakminisztérium és a tankönyvkiadók között alakult ki, még mindig nagyon hiányos a magyar nyelven tanuló elemi osztályos tanulók digitális tankönyvkészlete Romániában.

Társadalomkutatóként olyan fontos innovációs momentumnak voltam részese, amely egy ország oktatási reformját hivatott továbbvinni. A digitális tankönyvek megjelenése bevezető fázisának hatásvizsgálata az oktatásban résztvevő aktorok szintjén alapját képezi további kutatásaimnak e területen.

TARTALOM

Bencze Dávid: Az első bécsi döntés a magyar és a szlovák historiográfiában	5
Miklós Dániel: A csehszlovák–magyar diplomáciai viszony változása a müncheni döntés után	13
Uzonyi Anita: Az első bécsi döntés egy magyar diplomata visszaemlékezésének tükrében	17
Köő Artúr: „23 óra 59 perc”, a Trianon Múzeum Kárpát-medencei kutatási programjának felvázolása – avagy mesélnek-e, s ha igen, akkor miről mesélnek a revízió szemtanúi?	21
Szuda Krisztina Eszter: Az 1938. évi őszi események megjelenítése a korabeli magyarországi vidéki sajtóban	23
Tóth Marcell László – Pokornyi Gábor: A Szent Jobb látogatása Komáromban 1938-ban	26
Bajcsi Ildikó: Az első bécsi döntés következményei a csehszlovákiai magyar sarlós értelmiségre	31

